

ings 10-13 December 2000. New South Wales: University of Technology Sydney. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.worc.ac.uk/edu/documents/worknow07\(1\).pdf](http://www.worc.ac.uk/edu/documents/worknow07(1).pdf) (дата звернення: 12.04.2018).

7. Schelten A. Begriffe und Konzepte der berufspadagogischen Fachsprache. / A. Schelten – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2005. – 164 p.

References

1. Butko, L.V., & Baranov, I. M. (2018). Modern vectors of training specialists in the sphere of culture. Proceeding from MIIM '18: XVIII The Eighteen International Scientific and Practical Conference «To the 100th anniversary of NAS of Ukraine and 155th anniversary of academician V.I. Vernadsky». (p. 13). Kremenchuk [in Ukrainian].

2. Listvin, A. A. (2016). Duality education in Russia: from concept to practice. Education and scientific, 3 (132), 44-56 [in Russian].

3. Education in Germany. Didactics. Retrieved from <http://www.ica-amk.ru/despo/event> [in Germany].

4. Fedotova, H. A. (2002). Development of the duality form of professional education: experience of the Federal Republic of Germany and Russia. Doctor's thesis. Moscow: Institute for the Development of Professional Education [in Russian].

5. Yakovenko, K. V. (2016). Implementation of the duality education system in the training of future IT professionals. Proceeding from MIIM '2: II The Second International Scientific and Practical Conference «Academician Ivan Zyazyun the ideas of in the writings of his students and associates». (Vols. 1). (pp. 205-213). Kharkiv: NTU «KHPI» [in Ukrainian].

6. Boud, D. & Solomon, N. (2000). Work as the curriculum: Pedagogical and identity implications. UTS Research Centre Vocational Education & Training Working Knowledge: Productive learning at work Conference proceedings 10-13 December 2000, University of Technology Sydney, New South Wales, Australia Working Paper 07. University of Worcester. Retrieved from [http://www.worc.ac.uk/edu/documents/worknow07\(1\).pdf](http://www.worc.ac.uk/edu/documents/worknow07(1).pdf) [in Australia].

7. Schelten, A. (2005). Begriffe und Konzepte der berufspadagogischen Fachsprache. Stuttgart: Franz Steiner Verlag [in Germany].

Стаття надійшла до редакції 07.08.2018 р.

УДК 321. 01: 316. 325

Мельник Валерія Валеріївна

доктор філософських наук,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Донбаського державного
педагогічного університету
ORCID 0000-0001-6028-4066
melnik-filosof1981@ukr.net

Славова Людмила Леонардівна

доктор філологічних наук,
завідувач кафедри теорії і практики перекладу
з англійської мови
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
slavovall16@gmail.com
ORCID 0000-0001-8035-1801

ФЕНОМЕН СМЕРТІ І ПОШУК ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО ВИМІРУ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Мета дослідження – розглянути феномен смерті в екзистенційному вимірі, який є одним з найважливіших детермінантів людської поведінки та способів самовизначення людиною свого буття. **Методологія.** У статті розглядається феномен смерті в контексті пошуку людиною автентичного існування. Страх смерті описується як емоція, яка важлива для запобігання небезпек, тому автори використовували герменевтичну методологію та антропологічний інтегративний підхід при проведенні дослідження. Ця тематика детально була розроблена в рамках філософії екзистенціалізму, де вважається, що саме усвідомлення обмеженості людського життя сприяє пошуку сенсу життя і спонукає людину до різних спроб подолати страх смерті, зокрема, через звернення до трансцендентного як одного зі способів, характерного в сучасній західній культурі. В рамках цієї культури смерть окреслює звичний спосіб існування людини і є для неї певним випробуванням. **Наукова новизна.** На підставі компаративістського аналізу різних рівнів людського буття (біовітальний, психовітальний, екзистенціальний та соціальний) зроблено узагальнення щодо специфіки екзистенціального рівня, де відбувається «прорив» до трансцендентного, «справжнього» існування людини. Також доведено, що зіткнення зі смертю, як і будь-яке явище в людському світі, є, по суті, амбівалентним, а тому може викликати різні реакції: від спротиву і неприйняття до схвалення і культивування. **Висновки.** Автори роблять висновок, що невідворотність смерті в поєднанні з невизначеністю, що стає характерною ознакою доби постмодерну, породжує в людини не лише страх, а й спонукає

її до інтенсивної і потужної внутрішньої роботи, яка піднімає її на рівень трансценденції. Страх смерті трактується як результат схильності людини до втечі від свободи, унаслідок чого відбувається відчуження від істинного буття.

Ключові слова: страх, смерть, свобода, ніщо, екзистенція, свідомість, буття, онтологія, самотрансценденція.

Мельник Валерія Валерьевна, доктор философских наук, заведующая кафедрой психологии и педагогики Донбасского государственного педагогического университета; Славова Людмила Леонардовна, доктор филологических наук, заведующая кафедрой теории и практики перевода с английского языка Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Феномен смерти и поиск трансцендентного измерения в экзистенциальной культуре

Цель исследования – рассмотреть феномен смерти в экзистенциальном измерении, который является одним из важнейших детерминант человеческого поведения и способов самоопределения человеком своего бытия. **Методология.** В статье рассматривается феномен смерти в контексте поиска человеком аутентичного существования. Страх смерти описывается как эмоция, которая важна для предотвращения опасностей, поэтому авторы использовали герменевтическую методологию и антропологический интегративный подход при проведении исследования. Эта тематика детально была разработана в рамках философии экзистенциализма, где считается, что именно осознание конечности человеческой жизни способствует поиску смысла жизни и побуждает человека к различным попыткам преодолеть страх смерти, в частности, через обращение к трансцендентному как одного из способов, имеющихся в современной западной культуре. В рамках этой культуры смерть очерчивает привычный способ существования человека и является для нее некоторым испытанием. **Научная новизна.** На основании компаративистского анализа различных уровней человеческого бытия (биовитальный, психовитальный, экзистенциальный и социальный) сделано обобщение о специфике экзистенциального уровня, где происходит «прорыв» к трансцендентному, «настоящему» существованию человека. Также доказано, что столкновение со смертью, как и любое явление в человеческом мире, является, по сути, амбивалентным, а потому может вызывать различные реакции от сопротивления и неприятия до одобрения и культивирования. **Выводы.** Авторы делают вывод, что неотвратимость смерти в сочетании с неопределенностью, становится характерным признаком эпохи постмодерна, порождает у человека не только страх, но и побуждает его к интенсивной и мощной внутренней работе, которая поднимает ее на уровень трансценденции. Страх смерти трактуется как результат склонности человека к бегству от свободы, вследствие чего происходит отчуждение от истинного бытия.

Ключевые слова: страх, смерть, свобода, ничто, экзистенция, сознание, бытие, онтология, самотрансценденция.

Melnyk Valeria, Doctor of Philosophy, Head of the Department of Psychology and Pedagogy Donbass State Pedagogical University; Slavova Liudmyla, Doctor of Philology, Head of the Department of Theory and Practice of Translation from the English Language of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Phenomenon of Death and the Search for Transcendental Measurement in Existential Culture

The purpose of the article is to consider the phenomenon of death in an existential dimension, which is one of the most important determinants of human behavior and ways of self-determination of his being by a person. **Methodology.** The article deals with the phenomenon of death in the context of the search of authentic existence by a person. The fear of death is described as emotion which is important to avoid dangers, so the authors used hermeneutical methodology and anthropological integrative approach while doing the research. This topic has been most elaborately developed within the framework of the philosophy of existentialism, where it is believed that just the realization of the finiteness of a human life contributes to the search of meaning of life and urges a person to various attempts to overcome the fear of death, in particular, through the appealing to transcendental as one of the methods available in modern western culture. Within this culture, death brings to mind the usual way of human existence and is viewed as a certain testing. **Scientific novelty.** On the basis of a comparative analysis of various levels of human existence (biovital, psychovital, existential, and social), a generalization is made on the specifics of the existential level, where there is a "breakthrough" to the transcendental, "true" existence of a person. It has also been proved that the collision with death, as well as any phenomenon in the human world, is, in fact, ambivalent, and therefore it can cause various reactions from resistance and rejection to approval and cultivation. **Conclusions.** The authors conclude that the inevitability of death together with the uncertainty, which becomes a characteristic feature of the era of postmodernism, gives rise not only to fear but also to an intensive and powerful internal work that raises it to the level of transcendence. The fear of death is also interpreted as the result of a person's inclination to escape from freedom resulting in alienation from true being.

Key words: fear, death, freedom, nothing, existence, consciousness, ontology, self-transcendence.

Актуальність теми дослідження. Сучасна філософія звертається до осмислення феномену смерті передусім тому, що в наш час відбулися докорінні зміни в соціальній реальності. Це пов'язано як з переходом від індустріального типу суспільства до постіндустріального, так і з глобальним соціокультурним зсувом, переходом від модерну до постмодерну. З. Бауман указував на таку характеристику «постсучасності», як її «рідинний» характер, плинність, невизначеність. «Це означає, – писав він, – що тепер ми переходимо від ери попередньо заданих «референтних груп» у добу «універсального порівняння», у якій мета зусиль людини щодо будівництва свого життя безнадійно невизначена, не задана заздалегідь і може бути піддана чисельним і глибоким змінам перш, ніж ці зусилля досягнуть свого справжнього завершення: тобто завершення життя людини» [1, 13]. Саме тому в наш час актуалізується тема пошуку автентичного існування, сенсу життя тощо, і ми мовби повертаємося до тематики, що буда започаткована екзистенціалізмом та екзистенціальним психоаналізом.

Аналіз досліджень і публікацій. Розглянемо, як різні філософи та культурологи розуміють

сутність страху смерті, які убачають причини та, які наслідки звідси впливають. Зокрема, С. Левін бачить у смерті, як і у хворобі, природну складову життя, тому «людина, яка припинила боятися життя взагалі, припиняє боятися й окремих його проявів. Якщо людина приймає своє життя в усіх його проявах, то страх перед дійсністю, страх перед невідомістю і, нарешті, перед смертю – минає. А. Аньял, а за ним і Ф. Хароніан бачать тісний зв'язок між страхом смерті і невротичним страхом змін та особистісного зростання. «Тривога, яку викликає можливе порушення колишнього способу життя, – як пише А. Аньял, – пов'язана зі страхом смерті, яку передбачають усі люди». Побічно про це говорить і А. Маслоу: «...за страхом насправді лежить страх перед дією, страх тих наслідків, які це знання принесе, страх відповідальності й пов'язаних із нею небезпек. Частіше буває легше чогось не знати, оскільки, як тільки ви це знаєте, вам не можна більше відсиджуватися і доводиться діяти» [14, 56].

Проте, незважаючи на всі переваги такого підходу і його позитивні наслідки, психологічні засоби не розкривають зміст смислу страху смерті як екзистенційного і соціального феномену. Мета дослідження. Зважаючи на актуальність теми пошуку людиною автентичного існування в сучасному світі, автор ставить собі за мету розглянути феномен смерті в екзистенційному вимірі, який є одним з найважливіших детермінантів людської поведінки та способів самовиначнення людиною свого буття. Тому маємо розглянути різні варіанти ставлення людини до смерті з погляду екзистенціально-гуманістичних психологів та близьких до них точок зору.

Виклад основного матеріалу. Людина протягом усього свого життя час від часу відчуває певний страх перед смертю. Цей страх може мати різні форми вияву. Зокрема, дослідниця Елізабет Кюблер-Росс у своїй книзі «Смерть і вмирання» аналізує різні етапи сприйняття смерті людиною: заперечення, обурення, депресія, упокорення. Відповідно, вона ставить питання про допомогу близьким хворого та й самому хворому пережити смерть, змиритися з нею як з чимось неминучим, споглядаючи життя, як «зірку, що падає, що засвітилася на мить у небі для того, щоб навіки згаснути» [18, 59]. Цей рівень осмислення феномену смерті умовно можна позначити як *біовітальний*. Звичайно, він має неабияке значення і тривалу історію. Зокрема, з часів Середньовіччя у «Ars Moriendi» («Мистецтво вмирати») прописані настанови щодо підготовки до раптової смерті.

Інший рівень ставлення до смерті представлений у працях психологів, які розглядають страх смерті як певну психічну реакцію індивіда, що може іноді переростати у фобію, яку треба лікувати. Цей рівень можна умовно назвати *психовітальним*. Зазначимо, що більшість психологів зупинилися перед створенням синтезувальної концепції емоцій, до яких належить, на їхню думку, і страх смерті. Здійснювалася спроба подати емоцію як синтезувальний образ, що забезпечує можливість цілісного відображення. Так, В. Вілюнас уважав, що «уявлення про синтезувальну роль емоції дозволяє оснастити образ ніби загальним фундаментом, на який можуть проектуватися, вступаючи у взаємодію, пізнавальні утворення різних рівнів і модальностей» [2, 27].

Дещо інший вимір дослідження феномену смерті і страху перед смертю запропонував класичний екзистенціалізм, де «страх», «буття-до-смерті», «тривога», «ніщо», «бунт» постають як екзистенціальні людського буття. Таке філософування має принципово особистісний, інтимно-екзистенційний характер. Іншим моментом впливу феномену смерті на життя, на якому часто наголошують, є посилення потреби в знаходженні смислу. У цьому випадку критична ситуація, пов'язана з усвідомленням смерті, «примушує» особистість через смерть звернутися до власного життя, зокрема до основного її компонента – смислу. Як говорить П.С. Гуревич, «зіткнення зі смертю породжує глибоку екзистенціальну кризу, прагнення глибоко усвідомити смисл життя» [6, 19]. У своєму дослідженні ми користуємося визначенням «страху смерті» як «категорією людського буття, що виступає як спонування до чинного існування», яке дав О. Ісаєв. [10, 21]. На нашу думку, це визначення розкриває суттєвий зв'язок екзистенціалізму з метафізикою та антропологією, оскільки відразу виникає питання: що таке «чинне існування». Такий підхід дає змогу побачити метафізичну екзистенційну основу особистості, тому недостатньо говорити лише про етику екзистенціалізму, а необхідно розкривати метафізико-трансцендентний фундамент екзистенційних категорій людського буття. Наступна група дослідників представляє підхід, який розглядає моральний аспект феномена страху, показуючи зв'язок понять «страх смерті» і «страх життя». Істотними тут є зауваження про те, що сама скінченність нашого життя робить його осмисленим. Стисло окресливши екзистенціональний, світоглядний та морально-етичний аспекти проблеми скінченності буття, зазначимо, що головною проблемою є підхід, який пов'язує проблему смерті з проблемою трнценденції з її онтологічними умовами. Іще однією реакцією особистості в ситуації близькості смерті може стати більш глибоке дослідження себе, своєї природи, звернення до власної унікальності і, як наслідок такої переоцінки – перехід до істинного існування, конгруентності. Отже, незважаючи на те, що смерть, як нам здається, не несе ніяких набуток, зіткнення з нею, тим не менше, здатне наблизити людину до більш повного життя – гостріше відчуті любов, знайти смисл життя, стати собою. Під іншим кутом зору розглядає страх смерті І. Ялом. Він вважає необхідним відокремити страх смерті від інших страхів, що супроводжують його: процесу вмирання, болю, Страшного суду, хвилювання за рідних тощо. Власне страхом смерті є страх небуття, а оскільки небуття не може бути нічим, то страх смерті – це тривога перед ніщо. Лакан подібно тлумачить смерть не просто «як випадковий термін індивідуального життя, але, передусім, як межу історичної функції. «Смерть – це символ, посередник в історичній самоідентифікації. Перший символ, у якому ми впізнаємо людство за

його останками, – це гробниця, і в будь-яких відношеннях, що пов'язують людину з життям її історії, дає про себе знати посередництво смерті» [11, 197].

Особливо відзначимо, що в нашій роботі етичний аспект відношення до смерті тісно пов'язаний з метафізичним аспектом страху смерті. Ми вже зазначили вище, що страх смерті є онтологічною рисою людини. У своїй роботі ми виділяємо два погляди на «смерть». Для сучасної секуляризованої людини Заходу «смерть» виступає як тотальне заперечення буття, як небуття – повна й остаточна смерть. У межах такого типу моральної культури смерть виникає чимось (1) випадковим, (2) абсурдним і (3) в моральному плані таким, що пов'язане зі злом, несправедливістю. Якщо смерть є останньою інстанцією, тобто тим «ніщо», за яким нічого не існує, це може привести або до нігілізму (заперечення суспільних норм і моральних принципів) або, як відзначав М. Лоський, до абсолютного гедонізму, а потім – до суспільного хаосу та безвідповідальності, радикальним вираженням, яким став своєрідний «імператив» англійського неоспіритуаліста А. Кроулі: «Роби, що хочеш, і хай це буде твоїм єдиним законом». Вище згадані способи поведінки (нігілізм і гедонізм) виступають тут своєрідною захисною реакцією людини, прагненням позбавитися від відчуття того, що абсурд смерті і повне небуття неминуче наближаються.

Отже, ми розмежували низку понять: 1) інтерпретації страху смерті, самотності, страху перед Богом у контексті взаємозв'язку смерті й безсмертя: по-перше, смерть як небуття, (смерті не існує); по-друге, смерть як паралельний світ, царство Боже (з його модифікаціями – божими, генетичними, соціальними), яке так само ділиться на види: а) смерть як трансцендування всередину Я та подальша ідентифікація з трансцендентним, Абсолютом; б) смерть як реінкарнація; в) смерть як перехід в інше Боже буття. У всіх вищезгаданих формах самотрансценденції мова йде про символічне помирання і відродження. Така «маленька смерть» є болісною, вона примушує нас страждати, але водночас вона може стати джерелом нового життя. «Мала смерть» пов'язана зі страхом втрати. Але, якщо ми прив'язуємося до старого, то ми втрачаємо можливість відкрити для себе щось нове.

Ми переживаємо такі «малі смерті» і відродження щодня: на роботі, у любові, у стосунках із друзями. Духовна смерть і духовне відродження – це те, що неодмінно супроводжує наше інтелектуальне зростання, прямування до кращого, що перевищує нас, наше моральне самовдосконалення. Помираючи для старого, ми відкриваємо для себе нове. Одним словом, це можна виразити так: ми здійснюємо трансценденцію. Цю обставину пояснює постійне прагнення людини до пошуків життєвого смислу. Якби існування не знало кінця, воно було б безглуздом. Так само воно не мало б смислу, якби не було страху смерті. Страх народжується від невідомості. Нам нічого невідомо про нашу долю, крім достовірного факту кінця нашого існування. «Неминучим є тільки одне – смерть, усього можна уникнути». У цьому полягає таємниця і трагедія нашого життя.

Наукова новизна. У процесі дослідження були визначені певні рівні осмислення феномену смерті.

Людина на підсвідомому рівні відчуває смерть і не може позбавитись цього – екзистенціально-го вакууму: відсутність мети і смислу в житті. Пусте існування – це вже не життя, а щось проміжне між життям і смертю, щось наближене до смерті. Осягання власного, унікального для кожної людини смислу так само передбачає вільний самовияв, інакше пошуки смислу підміняються соціальним моделюванням у гіршому смислі цього слова – «змальовуванням» цих цілей і смислів в інших, прийняттям цілей, що очікуються або нав'язуються ззовні. Істинний смисл підміняється соціальними стандартами, власний людський самопроект – слідуванням зовнішнім шаблонам. Друге джерело страху смерті – неопрацьований і неінтегрований досвід зіткнення зі смертю. «Життя і смерть взаємозалежні; вони існують одночасно, а не послідовно; впливають на наш досвід і поведінку» [6, 45]. У кожного з нас є особистий досвід зіткнення зі смертю – це мертва пташка, знайдена в дитинстві, це смерть улюбленої тварини, смерть старих, щось ненароком підглянуте, почуте.

Але ми не можемо погодитися з тим, що етичний аспект проблеми страху смерті полягає не в тому, що людина боїться вмерти біологічно. Мова йде, передусім, про страх померти духовно, померти як особистість. Але все життя свідчить про те, що цей процес духовного вмирання є неминучим, адже, як сказав єп. Калліст (Уер), «фактично все наше життя складається з ланцюга смертей і народжень». Одним словом, це можна виразити так: ми здійснюємо трансценденцію. Дослідження умов цієї самотрансценденції є дуже актуальним завданням, бо, якщо людина не здатна здійснити її, врешті-решт опиняється у стані фрустрації і перед нею виникає низка проблем. Вона намагається компенсувати відсутність самотрансценденції надмірною агресією або підвищеним невротичним лібідо, або взагалі починає вживати наркотики і врешті-решт здійснює суїцид.

Висновки. Підсумовуючи вищезгадане, можна зробити висновок про те, що самотрансценденція в екзистенціальної версії має високу моральну цінність, а усвідомлення смертності нашого існування є фактором здійснення духовного самозростання особистості. У процесі нашого дослідження ми проаналізували декілька філософсько-етичних аспектів ставлення людини до смерті. Травматичне знайомство людини зі смертю відбувається під час «граничної ситуації» – і це не тільки ситуація ризику, а взагалі будь-яка перехідна ситуація, у якій людина відчуває безпорадність схем та стереотипів, за якими вона діє. Під час «граничної ситуації» людина втрачає смислові морально-духовні орієнтири, символічно вмирає. Проте для того, щоб духовно відродитися, потрібна нова трансцен-

дентна опора, вічні цінності, які людина не може знайти, лише спираючись на себе. Звідси і необхідність «духовної самотрансценденції». Ми також наголосили на тому, що страх смерті є радикальним проявом страху втрати буття. Тобто це страх остаточної втрати людиною самої себе, власного «я». Зустріч людини зі смертю – дуже довгий та недосліджений процес, приречений відбутися та окреслити позитивні та негативні пріоритети. Тому для кожного із нас дуже важливо усвідомлювати факт неминучості власної смерті, бо відношення до неї тісно пов'язане із відношенням до власного життя.

Література

1. Бауман З. Текущая современность. Пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова/ З. Бауман. — СПб. : Питер, 2008. — 240 с.
2. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В. К. Вилюнас. — Москва : Издательство Московского университета, 1976. — 143 с.
3. Вундт В. Введение в философию / В. Вундт. — М.: ЧеРо, Добросвет, 1998. — 354 с.
4. Вундт В. Элементы психологии народов. Основные черты психологической истории развития человечества / В. Вундт. — СПб. : Питер, 2001. — 159 с.
5. Громов В. Е. Метафизика смертной казни. Антропологические исследования. / Вип 11. — 2017. — С. 88-95.
6. Джемс В. Психология / В. Джемс. — М. : Педагогика, 1991. — 367 с.
7. Ghosh S. Neuronal encoding of the switch from specific to generalized fear / S. Ghosh, S. Chattarji // Nature Neurosci. — 2015, № 18, С. 112–120.
8. Do-Monte F. H. A temporal shift in the circuits mediating retrieval of fear memory / F. H. Do-Monte, K. Quinones-Laracuente, G. J. Quirk // Nature. — 2015, № 519. — P. 460–463.
9. Lacan J. La topologie et le temps. Séminaire 1978—1979/ J. Lacan. — Paris: A.L.I. , 1979. — 265 p.
10. Марсель Г. Иметь или Быть / Г. Марсель. — Новочеркасск : Сагуна, 1994. — 160 с.
11. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. — М. : Рефлекс-Бук ; К. : Ваклер, 1997. — 300 с.
12. Milad Nazarzadeh. The Relationship Between Religious Attitudes, Fear of Death and Dying with General Health Condition: A Survey in College Students / Nazarzadeh M., Sarokhani M., Sayehmiri K. // Journal of Religious and Health. — 2015, № 5, pp. 1672–1680.
13. Philip Tovote. Neuronal circuits for fear and anxiety / P. Tovote, J. P. Fadok, A. Lüthi // Nature Reviews Neuroscience. — 2015, № 16. — P. 317–331
14. Robert J. Kastenbaum. Death, Society, and Human Experience / Robert J. Kastenbaum. — NY, 2016. — 503 p.
15. Samson A. C. Teasing, ridiculing and the relation to the fear of being laughed at in individuals with Asperger's syndrome / A. C. Samson, O. Huber, W. Ruch // Journal of Autism and Developmental Disorders. — 2011. Vol. 41, № 4. — P. 475–483.
16. Щербатых Ю. В. Психология страха / Ю. В. Щербатых. — М.: ЭКСМО, 2000. — 413 с.
17. Элизабет Кюблер-Росс. О СМЕРТИ И УМИРАНИИ / Издательство "София", 2000. — 110 с.
18. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом. — М., 2000. — 576 с.

References

1. Bauman Z. (2011). Tekuchaya sovremennost. SPb.: Piter [in Russian].
2. Vilyunas V. K. (1976). Psihologiya emotsionalnykh yavleniy. Eksperimentalnaya psihologiya. Moscow [in Russian].
3. Vundt V. (1998). Vvedenie v filosofiyu. Moscow: Dobrosvet [in Russian].
4. Vundt V. (2001). Elementyi psihologii narodov. Osnovnyie chertyi psihologicheskoy istorii razvitiya chelovechestva. SPb. : Piter [in Russian].
5. Gromov V. E. (2017). Metafizika smertnoy kazni. Antropologicheskie issledovaniya [in Russian].
6. Dzhems V. (1991). Psihologiya. Moscow: Pedagogika [in Russian].
7. Ghosh S. (2015). Neuronal encoding of the switch from specific to generalized fear. Nature Neurosci [in English].
8. Do-Monte F. H. (2015). A temporal shift in the circuits mediating retrieval of fear memory [in English].
9. Lacan, Jacques (1979). La topologie et le temps Paris [in French].
10. Marsel G. (1994). Imet li Byit. Novocherkassk :Saguna [in Russian].
11. Maslou A. (1997). Psihologiya byitiya. Moscow: Refleks-Buk [in Russian].
12. Milad Nazarzadeh (2015). The Relationship Between Religious Attitudes, Fear of Death and Dying with General Health Condition: A Survey in College Students. Journal of Religious and Health. [in English]
13. Philip Tovote (2015). Neuronal circuits for fear and anxiety . Nature Reviews Neuroscience [in English].
14. Robert J. Kastenbaum (2016). Death, Society, and Human Experience [in English].
15. Samson A. C. (2011). Teasing, ridiculing and the relation to the fear of being laughed at in individuals with Asperger's syndrome. Journal of Autism and Developmental Disorders, 41, 475–483 [in English].
16. Scherbatyih Yu. (2000). V. Psihologiya straha Moscow: EKSMO [in Russian].
17. Elizabet Kyubler-Ross. (2001). O SMERTI I UMIRANII. Moscow: Sofiya [in Russian].
18. Yalom I. (2000). Ekzistentsialnaya psihoterapiya. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018 р.